

*Таміла Яценко,
кандидат педагогічних наук,
завідувач лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

РОЗВИТОК ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У статті узагальнено визначення поняття «читацька компетентність», розкрито роль і функції спецкурсів та факультативів, окреслено специфіку проведення занять літературних курсів за вибором як ефективної форми розвитку читацької компетентності сучасних учнів.

Ключові слова: читацька компетентність, профільне навчання, спецкурс, факультатив, літературний спецкурс.

In the article the generalized determination of the concept «reader competence», the role and functions of the special courses and optional subjects are exposed, the specific of literary optional courses is outlined as an effective form of the development of the reader competence of modern students.

Key words: reader competence, type studies, special course, literary special course.

Проблема формування компетентного читача завжди була пріоритетною в психолого-педагогічній науці та шкільній практиці, однак нині вона особливо актуальна. Незаперечний той факт, що для сучасних учнів книга втрачає своє призначення, а телебачення та інтернет створюють в них, а іноді й у вчителів, ілюзію повноцінного еквівалента, повної компенсації художнього твору.

Допускаємо можливість висловити власне розуміння компетентнісних аспектів сучасної шкільної літературної освіти.

На підставі аналізу вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури трактуємо компетентність як поняття, що балансує на межі невизначеності, оскільки нелегко чітко констатувати закінчення умінь (те, чого людина може навчитися, тренуючись у використанні засобів і способів досягнення цілей) і початок здібностей (те, що дозволяє особистості самостійно знаходити засоби і способи досягнення особистих цілей). Тому характерна для психології та педагогіки суміжність термінів, може бути корисною у розумінні компетентнісного підходу як ефектної метафори, що дає змогу по-новому побачити та оцінити традиційні психолого-педагогічні поняття — учнівські уміння та навички. Немає сумніву в тому, що компетентнісний підхід лише доповнює класичні педагогічні надбання та освітні інновації в умовах модернізації змісту сучасної освіти.

Читання є найважливішим способом засвоєння базової інформації, специфічною формою комунікативно-пізнавальної діяльності особистості, що забезпечує не

лише засвоєння інформації з тексту, збагачення знань учня-читача, а й є одним із провідних чинників його самоосвіти та саморозвитку. Це ще раз засвідчує, що читання потрібно розглядати як один із пріоритетних напрямів роботи щодо підвищення якості сучасної освіти, а читацька компетентність як важлива частина загальноосвітньої підготовки учня.

Важливо зазначити, що вміння читати не варто розглядати лише як здібність, сформовану в ранньому шкільному віці й розуміти лише як оволодіння технікою читання. Читання — це необхідність та здатність учня до усвідомлення прочитаного, це сукупність знань, умінь і навичок, які постійно розвиваються, це якість особистості, яка удосконалюється протягом життя. Тобто ефективність читання визначається рівнем сформованості читацької компетентності школяра.

Оволодіння учнями комплексом знань про художню літературу, її теорію та історію, а також сформованість літературно-творчих умінь і навичок забезпечує рівень загальної *читацької компетентності*, модель якої визначаємо як систему таких компетенцій:

- *загальнокультурна* компетенція — сприймання літератури як невід'ємної частини світової художньої культури, розуміння літератури як мистецтва слова, знання особливостей розвитку світового літературного процесу та вміння осмислювати художній твір у широкому культурологічному контексті;
- *власне читацька* компетенція — знання теорії літератури як основи читацької діяльності учня, знання основних фактів життя і творчості письменників, змісту і проблематики художніх творів, обов'язкових для текстуального вивчення, здатність глибоко розуміти ідейно-художній зміст твору, висловлювати особистісні враження про прочитане;
- *ціннісно-світоглядна* компетенція — розуміння моральних цінностей і світоглядних категорій, що знайшли художнє відображення у літературних творах, вміння визначити й обґрунтувати своє ставлення до них, дотримуватися гуманістичних моральних позицій;
- *комунікативно-мовленнєва* компетенція — розуміння специфіки мови художнього твору, володіння основними видами мовленнєвої діяльності, здібність до написання письмових робіт різного жанру;
- *інформаційна* компетенція — оволодіння навичками самостійно і продуктивно працювати з різними джерелами інформації (робота з довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки, з довідниковою літературою, використання ресурсів Інтернет-сайтів).

Компетентний читач здатний адекватно сприймати емоційно-образний склад художнього твору, специфіку його виражальних та образотворчих засобів. У нього має бути розвинена уява, образне мислення, розуміння художньої умовності твору, необхідний мінімум літературознавчих знань. Для такого читача властива достатня загальна культура емоцій, здатність до співпереживання, вміння запам'ятовувати найсуттєвіші, значущі моменти твору, здатність розуміти ідейно-художню функцію словотворчих засобів, характерних для конкретного автора чи для всієї літератури певного напрямку. А головне — у компетентного читача повинен бути постійний інтерес до читання художньої літератури, який переростає в усвідомлену потребу.

Одним із шляхів ефективного вирішення проблеми розвитку читацької компетентності сучасних учнів є впровадження в шкільну практику *системи літературних курсів за вибором* як важливої частини у структурі профільного навчання. Їх основні функції полягають у поглибленні й розширенні змісту профільних предметів або забезпеченні профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання. Вивчення української і зарубіжної літератури на заняттях спеціальних і факультатив-

них курсів сприятиме поглибленню філологічних здібностей учнів, розвитку їхньої читачкої та загальнокультурної компетенцій, формуванню вмінь і навичок аналізувати художній твір на високому літературознавчому рівні в широкому культурологічному контексті.

Наукові співробітники лабораторії літературної освіти НАПН України проводять науково-дослідну роботу щодо визначення ролі, функцій та методичного забезпечення варіативного компонента змісту освіти — *літературних курсів за вибором*.

Діагностичне дослідження дає підстави констатувати рівень сформованості читачкої компетентності старшокласників як однієї з важливих умов вибору філологічного напрямку, визначити чинники впливу на вибір учнями літературних спецкурсів чи факультативів, а також виявити рівень психологічної готовності та кваліфікаційної компетентності вчителів-словесників до викладання курсів за вибором.

Зазначмо, що деяка неуніфікованість концептуальних дефініцій профільного навчання ускладнює розуміння його структури. Вважаємо за необхідне зробити певний коментар — допускаємо вмотивований підхід щодо розуміння понять «спеціальний курс» та «факультативний курс» як частини загального поняття «*курси за вибором*».

Спеціальні курси доповнюють, поглиблюють зміст навчального предмета державного освітнього компонента, що визначає спеціалізацію напрямку. Спецкурси в профільних класах є обов'язковими для відвідування та передбачають обов'язкове оцінювання рівня навчальних досягнень учнів. Такі спецкурси учні обирають з кількох запропонованих.

Факультативні курси — це навчальний матеріал певного обсягу і структурно завершеного змісту, що за бажанням учнів вивчається протягом певного періоду.

За призначенням можна виділити декілька типів літературних курсів за вибором. Одні доповнюють зміст профільних предметів і забезпечують обдарованим школярам підвищений рівень вивчення літератури як навчального предмета, інші — орієнтовані на міжпредметні зв'язки і надають можливість вивчати суміжні навчальні предмети на профільному рівні.

Основними мотивами вибору учнем спецкурсу чи факультативу є поглиблене вивчення базових загальноосвітніх предметів; набуття знань і вмінь, засвоєння способів діяльності для вирішення практичних життєвих завдань; професійна орієнтація; можливість успішної кар'єри; інтеграція уявлень про цілісну картину світу.

На заняттях, де викладаються курси за вибором, основний акцент повинен бути зроблений на визначенні проблем, які цікавлять учня.

Літературні курси за вибором призначені для класів філологічного напрямку, Зазначмо, що навчання у філологічних профільних класах, на відміну від інших, має значно ширше освітнє завдання. Окрім забезпечення допрофесійної підготовки старшокласників, таке навчання сприяє загальнокультурному, морально-етичному, естетичному розвитку особистості. Одним випускникам це допоможе самовизначитися щодо вибору майбутньої професії, іншим — глибше долучитися до гуманітарної культури, що важливо для кожної людини в суспільстві.

Спецкурси філологічного напрямку можуть проводитися в класах, орієнтованих на профіль української, іноземної філології та історико-філологічний профіль. Факультативи пропонуються не тільки учням класів філологічного напрямку, а й суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного, природничо-математичного та спортивного напрямів. На відміну від спеціальних курсів, зміст факультативів безпосередньо не пов'язаний із загальнообов'язковим навчальним змістом, і учень обирає його для розширення свого світогляду, ознайомлення з новими сферами знань і людської діяльності.

Коротко схарактеризуймо специфіку проведення заняття літературного спецкурсу для учнів, які обрали філологічний напрям навчання. На такому занятті передбачено:

- ширше застосування інноваційних технологій навчання;
- підвищення самостійної пошукової, дослідницької діяльності учнів;
- розвиток образного, літературно-критичного мислення старшокласників, яке забезпечить формування їхньої здатності до глибокого аналізу, інтерпретації та критичної оцінки прочитаного художнього твору;
- використання різних шляхів аналізу та інтерпретації художнього твору (окрім традиційних — «слідом за автором», пообразного, проблемно-тематичного — значно ширше застосовуються компаративний, структурно-стильовий, художньо-семантичний та інші);
- широка репрезентація літературознавчих дефініцій;
- детальні огляди літературних епох, напрямів, стилів тощо;
- культурологічний підхід до вивчення літературно-мистецьких явищ;
- використання так званого «навкололітературного контексту» (епістолярію письменників, їхніх мемуарів тощо);
- раціональне використання біографічного підходу у процесі вивчення художнього твору;
- розвиток комунікативно-мовленнєвої компетенції учнів як здатності до спілкування через мовлення, виразне читання художніх текстів, написання творчих робіт різних жанрів;
- створення навчальних учнівських проєктів, участь в учнівських літературних конференціях, «круглих столах»; проведення науково-дослідницької роботи в Малій академії наук;
- організація зустрічей старшокласників із представниками філологічних професій (філолог, викладач, учитель, журналіст, ведучий радіо/телебачення, редактор, коректор, перекладач, письменник, працівник прес-служби тощо) з метою профорієнтації.

Вирішенню цього комплексу завдань філологічного профільного сприятимуть програми курсів за вибором, розроблені співробітниками лабораторії літературної освіти НАПН України, а саме: «Художня література в контексті світової культури», «Українська література у взаємозв'язках з образотворчим мистецтвом», «Новітня українська література кін. XX — поч. XXI століття», «Сонет в історії української та світової літератури», «Українська фантастична проза».

Спецкурс «Художня література в контексті світової культури» дає можливість ознайомити старшокласників з українською та зарубіжною культурно-мистецькою спадщиною. Оскільки художня література — це частина контексту світової культури, тому її вивчення на профільному рівні неможливе поза зв'язками з іншими видами мистецтв.

Реалізація навчального матеріалу на заняттях спецкурсу сприятиме:

- 1) формуванню цілісного уявлення старшокласників про художню літературу як важливу компоненту світового мистецтва;
- 2) формуванню вмінь аналізувати, інтерпретувати та оцінювати мистецькі явища різних епох, стилів і жанрів;
- 3) розвитку художньо-образного мислення та літературно-творчих здібностей учнів на основі засвоєння знань з предметів гуманітарного циклу;
- 4) підвищенню рівня самостійної творчої діяльності учнів у процесі аналізу літературного твору в контексті світової художньої культури;

- 5) розвитку загальнокультурних, читацьких, ціннісних, комунікативно-мовленевих та інформаційних компетенцій, естетичних смаків старшокласників;
- 6) професійній орієнтації в галузі гуманітарних спеціальностей та соціальній адаптації учнів.

Структура та зміст програми спецкурсу передбачають осмислення художньо-естетичної цінності творів української і зарубіжної модерністської літератури другої половини XIX — початку XX ст. в контексті світової культурно-мистецької спадщини.

У рубриці «Культурологічний контекст», що має рекомендаційний характер, широко презентовано яскраві зразки світових мистецьких шедеврів, які сприяють цілісному осмисленню естетичної цінності художньої літератури. На заняттях спецкурсу рекомендується максимально використовувати естетично-пізнавальні можливості театру, кіно, музеїв, картинних галерей.

Оптимальними на заняттях спецкурсу будуть такі методи, прийоми та форми організації навчальної діяльності учнів, як:

- шкільна лекція (проблемна, оглядова, настановча, з елементами евристичної бесіди тощо);
- семінари різного виду (дискусія, диспут, дебати тощо);
- самостійна аналітична робота учнів над художнім твором: самостійне ознайомлення з текстом художнього твору, його аналіз та інтерпретація, опрацювання літературно-критичних статей, підготовка повідомлень, рефератів, доповідей, навчальних проєктів з мультимедійними презентаціями тощо;
- учнівські наукові конференції, літературні вечори, випуск літературно-художніх збірок, газет тощо.

Правильна організація методичної роботи в процесі проведення заняття спецкурсу «Художня література в контексті світової культури» сприятиме ознайомленню старшокласників із фундаментальними цінностями світової художньої культури, розширенню їхніх філологічних знань та художньо-культурної ерудиції, оволодінню методикою аналізу художнього твору на високому літературознавчому рівні в широкому культурологічному контексті, розвитку читацької компетентності та світоглядних орієнтацій.

Література

1. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М.Д. — К.: Пед. думка, 2001. — С. 172.
2. Теорія і практика: зб. наукових праць за матеріалами методологічного семінару АПН України. — К.: Пед. думка, 2006. — 200 с.